

УДК 94 (477.74):323.15 «19»

**НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ
В ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ КІНЦЯ
80-х – ПОЧАТКУ 90-х рр. ХХ ст.**

М.І.Ярмоленко

доктор історичних наук, доцент,

Ізмаїльський факультет Національного університету «Одеська морська академія»

У статті проаналізовано вплив економічних та соціальних процесів, а також репатріації депортованих народів на політизацію етнічності в Україні. Висвітлено особливості етнополітичних процесів у перші роки після відновлення Української державності та процес налагодження міжетнічної інтеграції на основі міжетнічного діалогу.

Ключові слова: *національні меншини, політизація етнічності, етнополітичні процеси, міжетнічна інтеграція, міжетнічний діалог.*

Наприкінці 1980-х – початку 1990-х років криза тоталітарного радянського режиму сприяла активізації національних рухів, орієнтованих на національно-культурне відродження, вільний розвиток усіх етносів. Загострення міжетнічних протиріч на теренах СРСР призвело до збройних сутичок в окремих республіках. Проте на території України, попри існування окремих розбіжностей в оцінці ситуації представниками деяких етнічних груп, вдалося уникнути масштабних міжетнічних конфліктів, у тім числі й в наслідок налагодження міжетнічного діалогу, що вдалося здійснити завдяки ряду важливих політичних рішень.

Однією з найважливіших проблем етнополітики стало забезпечення інтеграції в українське суспільство депортованих народів. Найбільш масштабним було повернення кримських татар. Масова репатріація кримськотатарського народу співпала у часі із суверенізацією України – процесом, який у Криму вирізнявся специфічними щодо всієї держави рисами. Найбільш прикметною з них було збереження в місцевій владі потужного впливу комуністів і лобістів великодержавних російських інтересів. Поспішне утворення автономії в Криму на початку 1991 року небезпідставно оцінювалося як захід по формуванню фактору тиску на незалежну Україну, а також вірогідну спробу утримати її від самостійницького вибору, як значною мірою продукт московських інтриг, намагання зміцнити в політико-правовому відношенні проросійські сили в Україні, які не бажали змиритися з її незалежністю [1, 27]. А вже у червні 1991 р. вищий представницький орган кримських татар – курултай прийняв «Декларацію про національний суверенітет кримськотатарського народу», відповідно до якої Крим проголошувався національною територією кримськотатарського народу, де тільки він має право на самовизначення відповідно до міжнародних правових актів. У Декларації наголошувалося, що відносини між кримськими татарами й національними етнічними групами, що живуть у Криму, мають будуватися на основі взаємоповаги, визнання людських і громадянських прав та інтересів, має забезпечуватися суворе дотримання політичних та інших законних прав усіх людей, незалежно від їх етнічної приналежності. Курултай проголосував проти визнання відновленої на референдумі 20 січня 1991 р. Кримської АРСР, керуючись тим, що вона відновлювалася не як національно-

територіальне утворення, а як адміністративно-територіальна одиниця. Цей акт розцінювався як спроба юридичного закріплення результатів депортації [2, 287].

Наступним кроком для лідерів КТНР стала розробка теорії, згідно з якою ніхто, крім кримських татар, не мав права називатися «народом Криму», усі «нетатари» оголошувалися представниками «общин», «діаспор», «анклавів», «слов'янських масивів», «колоністів». Виняток було зроблено лише для караїмів та кримчаків, оскільки було важко заперечувати їх місцеве походження. Проте у зверненні до лідера кримських комуністів М.Багрова містилася критика проекту резолюції 42-ї партконференції «Про національну політику» і вказувалося, що використання надалі до кримчаків та караїмів терміну «малочисельні народи» могло бути допустимо в якості термінологічної вольності, але його ввели виключно для конструювання в Криму «нових народів», однак не було відновлено лише один народ – кримськотатарський [3, 34]. Лідери кримськотатарського руху неодноразово порушували питання про автономію кримських татар. Кримськотатарський рух наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років виступав проти відновлення Кримської АРСР і за створення «автономії Криму» як майбутньої основи державності кримськотатарського народу. У документах курултаю цього часу основним завданням діяльності меджлісу було домогтися визнання статусу кримськотатарського народу як корінного, а також статусу Криму як національно-територіальної автономії у складі України на основі реалізації кримськотатарським народом свого невід'ємного права на самовизначення [4].

Відповіддю на подібні прагнення стало звернення Постійного Представника Президента України у Верховній Раді України Р.Безсмертного до Президента України, в якому пропонувалося невідкладно розробити положення Конституції України про статус корінних народів України і прискорити розроблення та прийняття Закону України «Про статус кримськотатарського народу», а також доручити Міністру юстиції України врахувати при розробці Законопроекту «Про Верховну Раду АРК» квоту для представників кримськотатарського народу в розмірі 20 % від загальної кількості депутатів ВР АРК. Р.Безсмертний пропонував увести до штатного розпису посаду Радника Президента України з національних проблем Автономної Республіки Крим та призначити на цю посаду віце-прем'єра уряду АР Крим Ільмі Умерова. Але уявлення про меджліс як владу екстремістського спрямування було головною причиною відмови у реалізації таких ініціатив. Не було прийнято зареєстровані у Верховній Раді законопроекти «Про статус кримськотатарського народу», «Про Концепцію державної етнопонаціональної політики України», де було відображено погляд кримськотатарської доктрини на розуміння «корінного народу» як спільноти, що «повністю знаходиться в межах Української держави» та яка «не має власного державного утворення за межами Української держави» [5, 69–71]. Верховна Рада Криму обрала політику демонстративного ігнорування меджлісу і принципово відмовилася від діалогу з кримськотатарськими лідерами. Вона доручила правоохоронним органам «покласти край» антиконституційній діяльності меджлісу та ОКНР [6, 79]. Зі свого боку меджліс відреагував звинуваченням кримської влади у провокуванні міжнаціонального конфлікту. Обопільні закиди лише загострили ситуацію в Криму, спричинили проведення кримськими татарами низки несанкціонованих мітингів, блокування роботи районних державних адміністрацій, судових засідань тощо [1, 163].

Становлення Української державності й автономізація Криму відбувалися в умовах гострої економічної кризи, відсутності у бюджетах України та кримської автономії належних коштів на облаштування репатріантів та вирішення їх соціальних проблем. Вже з 1992 р. процес облаштування кримських татар почав фінансуватися фактично за рахунок коштів із державного бюджету України. В Указі Президента України «Про фінансування з республіканського бюджету за I квартал 1992 року» від 18 січня 1992 р. Міністерству фінансів України було доручено при доопрацюванні проекту бюджету на

1992 р. передбачити окремо асигнування на здійснення заходів, пов'язаних із поверненням кримських татар на постійне проживання до Криму [7].

У 1992 р. на потреби депортованих із державного бюджету України було виділено понад 10 млрд. крб., у 1993 р. – 110 млрд. крб., у 1994 р. – понад 1 трлн. крб., у 1995 р. – 2 трлн. 478 млрд. крб. [8; 9]. У період з 1991 по 2003 рр. за рахунок коштів бюджету вдалося забезпечити житлом 30 тис. осіб, а 120 тис. кримських татар завершили будівництво власного житла або придбали житло за рахунок власних коштів [10, 255]. Проте бюджетні кошти, які спрямовувалися на облаштування депортованих, багато в чому використовувалися неефективно. За результатами перевірки Рахункової палати України щодо цільового використання коштів державного бюджету, призначених на фінансування заходів, пов'язаних із поверненням кримськотатарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України, було зазначено, що значну частку у спорудженні житла займало будівництво за пайовою участю. Фактично це було безвідсотковим кредитуванням комерційних будівельних організацій, оскільки договори на пайову участь замовники укладали на заздалегідь не вигідних для них умовах або передбачаючи штрафні санкції, що давало можливість недобросовісним підрядникам по 5-6 років не виконувати договорів. Значні кошти цільових капітальних видатків щорічно неефективно витрачалися на утримання побудованих і прийнятих державною комісією об'єктів у зв'язку зі зволіканням місцевих органів виконавчої влади та експлуатаційних комунальних служб із прийняттям їх у своє підпорядкування.

На початку жовтня 1992 р. земельне питання спричинило загострення суспільно-політичної ситуації в Криму. 5-6 жовтня 1992 р. у Сімферополі відбулися масові порушення громадського порядку, організовані меджлісом і Організацією кримськотатарського національного руху (ОКНР). Групи кримських татар здійснили спробу захопити прокуратуру автономії та вчинили погром приміщення Верховної Ради АР Крим. У Постанові Верховної Ради АР Крим «Про ситуацію в Криму у зв'язку з антиконституційною діяльністю «Меджлісу кримськотатарського народу» і організації кримськотатарського руху» від 8 жовтня 1992 р. зазначалося, що «спекуюючи на інтересах кримськотатарського народу, використовуючи для досягнення своїх вузькокорпоративних прагнень труднощі у реалізації програми повернення і облаштування в Республіці кримських татар, меджліс і ОКНР з моменту їх створення взяли курс на конфронтацію з органами державної влади та місцевого самоврядування, загострення політичної ситуації і міжнаціональних відносин, ігноруючи при цьому Конституції України та Республіки Крим» [11]. Президія Верховної Ради Криму створила тимчасову слідчу комісію для проведення парламентського розслідування подій, які відбулися 1, 5 та 6 жовтня 1992 р. у Криму. Цим подіям було призначене надзвичайне засідання сесії Верховної Ради Криму 8 жовтня 1992 р., на якому було розглянуто питання про ситуацію в Криму у зв'язку з антиконституційною діяльністю меджлісу кримськотатарського народу і ОКНР. Фактично органи влади не віднайшли ефективного алгоритму співпраці з лідерами кримськотатарського руху щодо розв'язання земельного питання, що спричинило відмову керівництва меджлісу від діалогу з представниками органів влади АР Крим. З боку представників кримськотатарського народу почали лунати заклики до проведення масових акцій непокори, загальної мобілізації, створення загонів самозахисту, повернення військовослужбовців із числа кримських татар зі Збройних сил України, пікетування приміщень рад народних депутатів усіх рівнів, активізації самозахоплення земель, блокування автомобільних та залізничних доріг [12, 139]. Протиборство викликав порядок наділення кримських татар земельними ділянками з резервних фондів, частина яких була непридатною для ведення сільського господарства. При цьому поступове загострення ситуації потягнуло за собою скорочення обсягу фінансування процесу переселення кримських татар. Поруч з цим завдяки зусиллям Української держави кількість учнів, які навчалися кримськотатарською мовою

на початку 1990-х років, зросло майже у 20 разів, було видано комплект підручників для першого класу: самовчитель кримськотатарської мови із двох частин, російсько-кримськотатарський орфографічний і термінологічний словники, підручники з історії літератури, методичний посібник і програму з кримськотатарської мови для вузів. Кримський державний індустріально-педагогічний інститут, викладання в якому здійснювалося трьома мовами: українською, російською та кримськотатарською, став вищим навчальним закладом з підготовки кваліфікованих фахівців із числа кримських татар для системи освіти й національної культури. У листопаді 1990 р. у ВНЗ було створено держбюджетну лабораторію з підготовки підручників і навчальних посібників із кримськотатарської мови та літератури, а в 1993 р. згідно з постановою Ради міністрів Криму відкрито навчально-педагогічне видавництво «Крымучпедгиз», головним завданням якого стало забезпечення підручниками і навчально-методичною літературою шкіл і ВНЗ Криму [13, 27–28].

Попри зусилля Української держави щодо наповнення етнонаціональної політики економічним змістом, вимоги меджлісу щодо визнання офіційного статусу кримських татар як корінного народу України, визнання меджлісу як представницького органу кримськотатарського народу, встановлення квоти представництва кримських татар у Верховній Раді АР Крим, визнання кримськотатарської мови як офіційної мови автономії не були зняті з порядку денного. Фактично визнання кримськотатарського народу як корінного народу було здійснене Україною вже після анексії Криму Російською Федерацією.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років одним із центрів налагодження міжетнічного діалогу, окрім державних органів, став Народний Рух України, який виступав за рівні права всіх націй і етнічних груп на українських землях для розбудови економічно потужної держави. Заклик до міжетнічного діалогу у діяльності Руху задля відновлення і подальшої розбудови Української державності наприкінці 1980-х років багато в чому виступав як альтернатива діяльності Компартії України, що була зорієнтована на той час на посилення міжетнічного протистояння на українських землях задля ускладнення процесу суверенізації України. На Установчому з'їзді НРУ, який відбувся 7-11 вересня 1989 року, були присутні представники від 12-ти національностей. Серед 1970 делегатів українці становили 1868 (94,82 %); росіяни – 75 (3,81 %); євреї – 6 (0,30 %); поляки – 4 (0,20 %); угорці – 3 (0,15 %); білоруси – 3 (0,15 %); греки – 2 (0,10 %); румуни – 2 (0,10 %), а також 1 вірменин, 1 татарин, 1 китаєць, 1 грузин (всього 0,5 %)[14, 6]. На установчий з'їзд було запрошено представників російських, польських, угорських, кримськотатарських, вірменських, молдавських, грецьких, єврейських німецьких, болгарських, гагаузьких, асирійських, азербайджанських, чехословацьких, литовських, таджицьких, ятв'язьких національно-культурних товариств. Всього на з'їзді було представлено 36 товариств [14, 10–11]. Через Крайові організації з Одеси було запрошено представників болгарських, гагаузьких та єврейських товариств. На з'їзді було прийнято окрему Резолюцію щодо забезпечення прав національних меншин в Україні, що сприяло посиленню підтримки діяльності Руху і приєднання до нього частини поляків, євреїв, татар, німців, болгар, росіян і представників інших етнічних груп. Частина з них долучилися до діяльності місцевих осередків Руху і брали участь у низці суспільно-політичних акцій, підтримували процес трансформації Руху в політичну організацію [15, 394].

У березні 1990 року в Україні було проведено вибори до Верховної Ради та до місцевих рад за мажоритарною системою. Демократизація суспільних процесів кінця 1980-х рр. та політизація етнічної ситуації сприяли широкому залученню національних меншин до участі у виборчих процесах. При цьому представники національно-культурних об'єднань національних меншин найбільш активно співпрацювали з Народним Рухом України саме у період виборів, усвідомлюючи, що таким чином можна

було б забезпечити власне представництво в органах влади. Найбільша кількість представників національних меншин балотувалася саме по виборчих дільницях Півдня України. Серед 122 кандидатів у народні депутати було зареєстровано 70 українців, 35 росіян та 17 представників інших національностей. Так, у Миколаївській області питома вага українців серед кандидатів у народні депутати становила 71,43 %, росіян – 28,57 %, в Одеській області – українців 64 %, росіян – 20 %, представників інших національностей – 16 % [16, 168], у Херсонській області – українців 61,90 %, росіян – 19,05 %, представників інших національностей 19,05 %) [16, 174]. Згідно з даними оновлених виборчих списків на 5 лютого 1990 р. питома вага українців у складі кандидатів у народні депутати зменшилася за рахунок збільшення числа представників національних меншин, у першу чергу росіян та євреїв.

У Миколаївській області на виборах 1990 р. представники національних меншин у складі 19 росіян та 1 болгарина балотувалися по 9 виборчих округах [17, 42–52]. В Одеській області до Верховної Ради у 1990 р. балотувалися представники національних меншин у складі 42 росіян, 6 болгар, 3 білорусів, 2 євреїв та 1 гагауза по 18 виборчих округах [17, 53-75]. Аналіз даних по кількості представників національних меншин у складі кандидатів у народні депутати дозволяє стверджувати, що їх питома вага на виборчих дільницях Півдня України коливалася у межах 28-53 %. Голосування 4 березня 1990 року визначило, що до парламенту потрапило 22 представники від національних меншин: 19 росіян, 1 єврей, 1 болгарин та 1 білорус – усі члени Комуністичної партії. А загалом до складу Верховної Ради України увійшло 75,1 % українців, 22,2 % росіян, 1,1 % білорусів, 0,2 % болгар, 0,2 % вірмен, 0,9 % євреїв та 0,2 % німців [18, 149–151], що по цілому ряду параметрів відображало співвідношення питомої ваги представництва національностей у поселенській структурі населення республіки. Попри те, що всі обрані представники національних меншин належали до Компартії, значна їх кількість балотувалася від так званих неформальних об'єднань. Проблемним питанням, яке часто піднімалося у ході виборчої кампанії, стало утворення спеціальних органів у справах національних меншин у складі державних інституцій та законодавче закріплення квот представництва національних меншин, в тому числі й під час виборів до представницьких органів та Верховної Ради України. Крім того, пропонувалася двопалатна структура українського парламенту, одна з палат якого представляла б інтереси національних меншин або окремих регіонів.

Політичного забарвлення набували й вимоги представників національних меншин щодо реституції майна, що належало окремим громадам. Найбільше подібних вимог на Півдні України висувалося у Одеській та Херсонській областях [19, 156–158].

Посилення політизації етнічності констатувалося вже на Других Всеукраїнських зборах Народного Руху. У своїй доповіді «Рух і народовладдя» С.Конєв вказував, що поява на суспільному обрії Народного Руху як чисто українського феномену спричинила «зрушення грандіозних економічних та політичних процесів», серед яких виділявся не лише процес зростання національної свідомості в західних областях, а й «поява російськомовного українського патріотизму серед сотень тисяч зрусифікованих українців і навіть серед представників інших національностей» [20, 9]. Водночас О.Бураковський у доповіді «Рада національностей та міжнаціональні стосунки в Україні» стверджував, що процес демократизації суспільства значно відставав від процесу суверенізації, а міжнаціональний мир має місце завдяки діяльності Руху [20, 17 (на звороті)].

У програмі Народного Руху України відзначалося, що Рух виступав за створення в Україні громадянського суспільства, яке гарантує забезпечення економічних підвалин політичної та соціальної свободи кожної особистості. Створення громадянського суспільства в Україні вимагає обмеження втручання держави в економічне та соціокультурне життя, забезпечення сприятливих умов для функціонування партій, добровільних асоціацій і спілок як форми реалізації творчої енергії та ініціативи

громадян; зведення до мінімуму патерналістської функції держави у ставленні до народу; держава має служити суспільству і перебувати під його повним контролем. Створення громадянського суспільства у кінцевому наслідку має зняти протиставлення окремої особи суспільству й державі, уможливить здійснення принципу «вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх» [21, 4].

Політичне рішення про повернення в Україну депортованих народів сприяло поверненню значної кількості німців на територію Півдня України. У ході цього процесу встановлювалися тісні контакти представників німецької меншини з керівними органами. Поряд із сприянням поверненню німців, Українське республіканське товариство радянських німців «Відродження» (Відергебурт) подало ряд пропозицій щодо економічного розвитку Півдня України до Комітету у справах національностей та відповідних міністерств економіки, сільського господарства, юстиції, фінансів, закордонних справ і культури [22, 65]. «Відродження» та Миколаївська і Одеська обласні ради, а також Херсонський та Запорізький виконкоми підписали протоколи, де відзначалися заходи по працевлаштуванню та забезпеченню компактного проживання німців [23, 228]. Голова Одеської обласної Ради народних депутатів Р.Б.Боделан висловився за утворення німецьких поселень в області із відповідним фінансуванням цього проекту [23, 221]. Представники німецької національної меншини виступали за поширення на них дії Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» та створення при Кабінеті Міністрів України комітету по організації повернення німців з виділенням фінансових ресурсів для облаштування на новому місці й забезпечення працевлаштування [24, 28].

Проблеми міжнаціональних відносин стали одним із важливих аспектів діяльності Верховної Ради, її комісій з питань культури та духовного відродження, державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин. Вже 5 липня 1991 р. було створено Комітет у справах національностей при Кабінеті Міністрів України, до завдань якого входила координація діяльності державних структур і самодіяльних формувань щодо гармонізації національних відносин у республіці, аналізу та прогнозування розвитку подій, вироблення рекомендацій щодо попередження можливих негативних процесів, надання допомоги у вирішенні практичних завдань тощо. Відновлення Української державності активізувало громадсько-політичну діяльність національних меншин на території республіки. У цей період державотворення національна політика постала в один ряд з формуванням національних Збройних Сил, державної символіки, запровадженням національної валюти. Прийняття Закону про громадянство 8 жовтня 1991 р. та Декларації прав національностей України 1 листопада 1991 р. окреслило правовий статус національних меншин в Україні. Проте для їх гармонійного розвитку у майбутньому в умовах формування політичної нації налагодження міжетнічного діалогу стало засобом виявлення та вирішення найбільш важливих проблем національних меншин, а також ознакою започаткування курсу на згуртування громадян і відходом від ізоляції національних меншин, характерним для тоталітарної держави.

Одним із центрів міжетнічного діалогу стала Одеса, де за ініціативою Комісії Верховної Ради України з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин, Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України та Ради національностей Народного Руху України вже 16-17 листопада 1991 р. було скликано Перший Всеукраїнський міжнаціональний конгрес. Його метою стало вироблення скоординованої політики щодо забезпечення вільного розвитку всіх національностей України.

На Конгресі були присутні представники більш як 100 національно-культурних організацій, які висловилися за повну підтримку Акту проголошення незалежності України та Декларації прав національностей України. В ухваленій Резолюції I

Всеукраїнського Міжнародного Конгресу наголошувалось, що саме через своє представництво в державно-управлінських структурах національні та етнічні групи, що проживають на території України, зможуть забезпечити державні гарантії набуття рівних політичних, економічних, соціальних та культурних прав. Фактично юридичне закріплення права на представництво власних інтересів в державних органах та окреслення кількісних показників цього представництва стало одним із головних завдань та прагнень національних меншин. Учасники Конгресу пропонували внести до нової Конституції України норми, які передбачали створення у структурі українського парламенту Палати націй чи Комітету у справах національностей. Аналогічні структури також пропонувалося створити в органах виконавчої влади [25, 25]. Відзначимо важливість проведення Конгресу саме на території Півдня України, в Одесі, де рівень міжетнічної толерантності був досить високим. За словами голови Політради Руху М.Гориня, організатори обрали для проведення Конгресу саме Одесу, де мешкало близько 50 % українців, 40 % росіян, 10 % євреїв, греків та представників інших національностей, бо це місто являло собою приклад етнічної розмаїтості України.

Присутність на Конгресі багатьох представників етнічних груп України дозволила йому розробити низку конкретних пропозицій, покликаних вдосконалити національну політику України. Проте висловлювалися на Конгресі й альтернативні думки щодо підтримки курсу на розбудову Української державності. Так, представник грецької громади Юрій Ковура в розмові з кореспондентом Рух-прес відзначив, що серед болгар Півдня України відсутня однаковість в підтримці незалежності України [25, 30]. Подібні вислови лунали й у середовищі національних меншин (передусім росіян та євреїв) Півдня України. Частково така позиція зумовлювалася результатами ідеологічної роботи прихильників комуністів, які наголошували, що Народний Рух України і Українська держава будуть орієнтовані на захист інтересів насамперед українського населення з ігноруванням вимог і прагнень національних меншин. У цьому контексті експлуатувалися образи національної пам'яті з наголосом на єврейські погроми. Для попередження дискредитації Народного Руху його діячі неодноразово підкреслювали у своїх виступах та зверненнях, що в Українській державі толерантність по відношенню до всіх етнічних груп має бути взірцем для інших держав.

Досить складною була ситуація й у середовищі російської національної меншини. Згідно з даними соціологічних анкетувань 48 % росіян підтримували ідею незалежності України, проте 38 % виступали проти [26, 24]. На Півдні України «Демократичний союз Новоросії» проголосив своєю метою створення на території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Дніпропетровської областей України та ряду придністровських територій Молдови так званого «Новоросійського демократичного державного утворення Української федерації» [27, 28-29]. У Донецьку в листопаді 1990 р. відбулася конференція «Інтерруху Донбасу», представники якого обрали його центральну раду, прийняли статут, обговорили ситуацію в регіоні. Організація виступила проти сепаратизму, на захист Союзного договору і збереження єдиного загальносоюзного ринку в економіці [28, 10].

Поруч з цим Крайовий провід Херсонської обласної організації Народного Руху України звернувся до Центрального Проводу Руху з наполегливим проханням ініціювати перед Всеукраїнськими зборами НРУ питання про внесення таких змін до партійного списку, які б забезпечили представництво низки південних і східних організацій у фракції Руху у Верховній Раді [29, 231].

Політизація етнічності в українських реаліях стала одним із факторів, який здійснював вкрай важливий вплив на спрямування етнополітичних процесів. Залучення представників національних меншин до політичної діяльності відбувалося через діяльність громадсько-культурних товариств, які були виразниками політичних прагнень, а також через участь у роботі всеукраїнських політичних партій, до складу яких входили

очільники національно-культурних товариств національних меншин. Найбільш послідовну політику здійснював Народний Рух, до складу якого з самого початку існування входило багато представників національних меншин у різних регіонах України.

1. Котигоренко В. Кримськотатарські репатріанти: проблема соціальної адаптації / В. Котигоренко. – К. : Світогляд, 2005. – 222 с.
2. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / Ред. кол.: І. Курас (гол. ред.) та ін. / Кер. авт. кол. М. Панчук. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2000. – 356 с.
3. Фірсов Р. М. Формування цілей та завдань кримськотатарського національного руху 1990–1991 рр. / Р. М. Фірсов // Проблеми інтеграції кримських татар в українське суспільство. – 1998. – № 2. – С. 34.
4. Парахонський Б. Кримськотатарська проблема: сучасний стан і перспективи її вирішення [Електронний ресурс] / Б. Парахонський. – Режим доступу: <http://cidct.info/uk/publications/book/15.html>
5. Курінний О. Кримські татари та українці Польщі – корінні народи та суб'єкти самовизначення / О. В. Курінний // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 103 : Юридичні науки. – С. 69–71.
6. Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці : зб. документів Автономної Республіки Крим (1989–1999 рр.). – К., 1999. – С. 79.
7. Про фінансування з республіканського бюджету за I квартал 1992 року : указ Президента України від 18.01.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/42/92>.
8. Білуха Ю. Аналітично-довідковий матеріал з питань повернення в Україну та облаштування депортованих за національною ознакою / Ю. Білуха // Кримські студії. – 2000. – № 1. – С. 15.
9. Білуха Ю. Розвиток етнополітичної ситуації в Криму та вирішення проблем кримськотатарського народу [Електронний ресурс] / Ю. Білуха, О. Власенко // Кримські студії. – № 1–2 (13–14). – Режим доступу: <http://cidct.info/uk/studii/13-14/4.html>
10. Лойко Л. Державна етнополітика і політична суб'єктивація національних меншин України / Л. Лойко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць. – Львів, 2006. – Вип. 18. – С. 255.
11. О ситуации в Крыму в связи с антиконституционной деятельностью «меджлиса крымскотатарского народа» и Организации крымскотатарского национального движения (ОКНД) : постановление Верховного Совета Крыма от 8.10.1992 г. № 167-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/krym/show/rb0167002-92>
12. Центральний державний архів вищих органів України (ЦДАВО України), Ф. Р-2, оп. 15, спр. 2526, 364 арк.
13. Горобей Т. І. Освіта кримських татар: шляхи подолання труднощів / Т. І. Горобей // Відродження. – 2000. – № 1. – С. 27–28.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Ф. 270, Оп. 1, Спр. 4, 11 арк.
15. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті // О. Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
16. ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 32, Спр. 2540, 189 арк.
17. ЦДАВО України, Ф. Р-1, Оп. 28., Од. зб. 110, 210 арк.
18. ЦДАВО України, Ф. Р-1, Оп. 28. Од. зб. 111, 151 арк.
19. ЦДАВО України, Ф. 5252, Оп. 1, Од. зб. 125, 245 арк.
20. ЦДАГО України, Ф. 270, Оп. 1, Спр. 94, 34 арк.
21. ЦДАГО України, Ф. 270, Оп. 1, Спр. 130, 47 арк.

- 22.ЦДАВО України, Ф. 5252, Оп. 1, Од. зб. 2, 67 арк.
- 23.ЦДАВО України, Ф. 5252, Оп. 1, Од. зб. 7, 234 арк.
- 24.ЦДАВО України, Ф. 5252, Оп. 1, Од. зб. 6, 101 арк.
- 25.ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 32, Спр. 2969, 58 арк.
- 26.ЦДАГО України, Ф. 270, Оп. 1, Спр. 85, 63 арк.
- 27.ЦДАГО України, Ф. 270, Оп. 1, Спр. 126, 41 арк.
- 28.ЦДАГО України, Ф. 1, Оп. 32, Спр. 2907, 166 арк.
- 29.ЦДАГО України, Ф. 270, Оп. 1, Спр. 231, 6 арк.

Ярмоленко М. И. Национальные меньшинства Южной Украины в этнополитических процессах конца 80-х – начала 90-х гг. XX в.

В статье проанализировано влияние экономических и социальных процессов, а также репатриации депортированных народов на политизацию этничности в Украине. Освещено особенности этнополитических процессов в первые годы после восстановления Украинской государственности и процесс налаживания межэтнической интеграции на основе межэтнического диалога.

Ключевые слова: национальные меньшинства, политизация этничности, этнополитические процессы, межэтническая интеграция, межэтнический диалог.

Yarmolenko M. I. National Minorities of South Ukraine in Ethnopolitical Processes at the end of 80's and at the beginning 90's the 20th century.

The article analyzes the impact of economic and social processes, as well as the repatriation of the deported peoples in the politicization of ethnicity in Ukraine. The peculiarities of ethnopolitical processes in the first years after the restoration of Ukrainian statehood and the process of establishing ethnical integration through ethnical dialogue are described.

Key words: National minorities, politicization of ethnicity, ethnopolitical processes, ethnical integration, ethnical dialogue.